

Invloed van sociale normen

M.C.M. Vendrik*

De beslissing om toe te treden tot de arbeidsmarkt wordt mede bepaald door opvattingen over het verrichten van betaalde arbeid. Economen laten deze normen meestal buiten beschouwing, hoewel hun invloed op de participatiebeslissing belangrijk blijkt te zijn. Bovendien lijken omgekeerd de normen beïnvloed te worden door eerder genomen participatiebeslissingen.

De lange-termijnontwikkeling van de participatiegraad van Nederlandse getrouwde vrouwen vertoont een opmerkelijk patroon. Terwijl deze participatiegraad erg laag en stabiel was vanaf eind vorige eeuw tot begin jaren zestig, nam hij daarna sterk toe van 7% in 1960 tot 36% in 1985¹. In een econometrische analyse van deze ontwikkeling vinden Mol, Van Ours en Theeuwes vijf belangrijke verklarende variabelen, waaronder kindertal, opleidingsniveau en beschikbaarheid van deeltijdbanen². In hun modellen ontbreekt echter een goede proxy voor de invloed van veranderingen in normen en waarden, die volgens historische beschrijvingen ook een belangrijke rol hebben gespeeld in de ontwikkeling van de arbeidsmarktparticipatie van Nederlandse getrouwde vrouwen³. Bovendien lijken ook andere benaderingen die voorbijgaan aan de invloed van veranderingen in normen en waarden, geen voldoende verklaring te bieden voor deze ontwikkeling⁴. Om in deze lacune te voorzien wordt in dit artikel ingegaan op de invloed van veranderingen in sociale normen op het arbeidsaanbod van (Nederlandse) getrouwde vrouwen.

In afwijking van de gangbare benaderingen neemt Romme in participatievergelijkingen voor Nederlandse vrouwen van 1971 tot 1985 een plausibele proxy op voor sociale normen⁵. Romme ontleent deze proxy aan enquêtegegevens van het Sociaal Cultureel Planbureau⁶. In een na 1978 bijna jaarlijkse enquête onder de Nederlandse bevolking werd de vraag gesteld, wat men vond van het betaalde werken van een gehuwde vrouw met schoolgaande kinderen en een betaalde baan. De antwoorden die hierop konden worden gegeven, waren: (1) bezwaarlijk, (2) niet bezwaarlijk, (3) aan te bevelen.

Figuur 1 laat zien dat de percentages van deze antwoorden sterk veranderd zijn tussen 1965 en 1991. Terwijl in 1965 84% betaald werken van een gehuwde vrouw met schoolgaande kinderen afkeurde, liep dit percentage sterk terug tot 20% in 1991. Aan de andere kant steeg het percentage van mensen die betaald werken van een gehuwde vrouw met schoolgaande kinderen aan te bevelen vonden, sterk. Romme neemt aan dat het gecombineerde percentage van de antwoorden 'aan te bevelen' en 'niet bezwaarlijk' een betrouwbare proxy is van een norm ten gun-

ste van arbeidsmarktparticipatie. Schattingen van zijn participatievergelijkingen levert significant positieve en aanzienlijke coëfficiënten op van deze normvariabele.

Een nadeel van de participatievergelijkingen van Romme is echter dat ze niet onderbouwd zijn door een micro-economisch model. Bovendien is de sociale-normvariabele in zijn model exogeen, terwijl het plausibel is dat er een terugkoppeling is van ontwikkelingen van de participatiegraad naar het geloof in desbetreffende sociale normen. Dat wil zeggen: als er meer getrouwde vrouwen een betaalde baan aannemen, zullen mensen hier aan wennen en gaan meer mensen het goedkeuren. In dit geval dient de sociale-normvariabele als endogeen beschouwd te worden en resulteert een onderling verweven dynamiek van sociale normen en participatiegraad, die interessante implicaties heeft. Deze dynamiek staat centraal in dit artikel, maar om haar goed te kunnen analyseren dienen we eerst aandacht te besteden aan de integratie van sociale normen in een micro-economisch arbeidsaanbodmodel. Een theorie die hierbij heel goed gebruikt kan worden is de door de Amerikaanse econoom George Akerlof ontwikkelde theorie van sociale gebruiken⁷. Deze bestaat uit een model voor de korte termijn en een model voor de lange termijn. Het korte-termijnmodel beschrijft de

* De auteur is universitair docent micro-economie in de vakgroep Algemene Economie van de Rijkuniversiteit Limburg.

1. P.W. Mol, J.C. van Ours en J.J.M. Theeuwes, *Honderd jaren gehuwde vrouwen op de arbeidsmarkt*, OSA-werkdocument W 48, Staatsdrukkerij, Den Haag, 1988, fig. 1.1.

2. Idem.

3. Idem, par. 2.4.

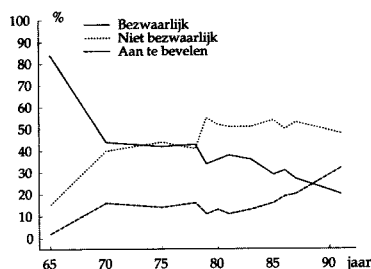
4. Zie de andere artikelen in dit themanummer.

5. A.G.L. Romme, Het macro-economisch arbeidsaanbod van vrouwen: een verklaring voor de periode 1971-85, *Maandschrift Economie*, 1987, blz. 53-66; A.G.L. Romme, Projecting female labor supply: the relevance of social norm change, *Journal of Economic Psychology*, 1990, blz. 85-99.

6. Sociaal en Cultureel Planbureau, *Sociaal en cultureel rapport*, Staatsuitgeverij, Den Haag, 1986.

7. G.A. Akerlof, A theory of social custom, of which unemployment may be one consequence, *Quarterly Journal of Economics*, 1980, blz. 749-775.

Figuur 1. Publieke opinie over het werken van geboude vrouwen met schoolgaande kinderen: 1965-1991 (in%). Bron: SCP, 1986, 1992

invloed van het geloof in sociale normen op economisch gedrag. Het lange-termijnmodel geeft een terugkoppeling van het economische gedrag naar het geloof in sociale normen zoals boven bedoeld weer.

Korte-termijnmodel

Het korte-termijnmodel van Akerlof beschrijft twee, door sociologen onderscheiden, effecten van het geloof in sociale normen op economisch gedrag. Stel dat een huisvrouw die 'uit de kleine kinderen is', overweegt om een baan te zoeken om het gezinsinkomen op te krikken en/of omdat een baan haar leuk lijkt. Zij komt daardoor echter in conflict met zichzelf omdat ze gelooft in de juistheid van een traditionele norm die zegt dat getrouwde vrouwen met kinderen thuis behoren te blijven om voor het huishouden en de kinderen te zorgen. Laten we deze norm de huishoudnorm (of achter-het-aanrecht-norm) noemen. Sociologen zeggen dan dat de huisvrouw de huishoudnorm geïnternaliseerd heeft. Bovendien geloven veel vriendinnen van de huisvrouw ook in de huishoudnorm. Dit heeft tot gevolg dat haar vriendinnen het zouden afkeuren als zij een baan zou nemen. Met andere woorden, een baan aanvaarden zou afbreuk doen aan haar reputatie als huisvrouw en moeder bij haar vriendinnen. Dit leidt tot wat sociologen sociale controle noemen.

De huisvrouw zal dan bij haar beslissing om al dan niet toe te treden tot de arbeidsmarkt een afweging moeten maken tussen aan de ene kant de voordelen van betaald werk en aan de andere kant de nadelen in termen van innerlijk conflict en reputatieverlies. Deze afweging wordt gemodelleerd door in de nutsfunctie van de huisvrouw naast variabelen voor het gezinsinkomen (of de gezinsconsumptie) en de 'psychische inkomens' van betaald werk en onbetaalde tijd variabelen voor het al of niet voldoen aan de huishoudnorm en reputatieverlies op te nemen. Als de huisvrouw door een baan te nemen niet voldoet aan de huishoudnorm, terwijl zij wel gelooft in deze norm, zal zij een nutsverlies lijden (het internalisatie-effect). Bovendien zal zij dan een nutsverlies ondergaan als gevolg van een verlies aan reputatie bij haar vriendinnen (sociale controle).

Lange-termijnmodel

Stel nu dat de huisvrouw besluit om een deeltijdbaan te nemen, omdat de voordelen hiervan zwaarder wegen dan de nadelen in termen van innerlijk conflict en reputatieverlies. Nadat ze begonnen is in haar baan, zal de vrouw aanvankelijk last blijven houden

van deze nadelen, maar ten einde haar innerlijk conflict af te zwakken, zal ze de neiging hebben om anders tegen haar arbeidssituatie aan te gaan kijken. Als gevolg hiervan zal haar geloof in de huishoudnorm afnemen. Dit is wat psychologen reductie van cognitieve dissonantie noemen. Bovendien zal de vrouw wellicht de behoefte hebben om haar arbeidssituatie te rechtvaardigen door een nieuwe emancipatoire norm van economische onafhankelijkheid of zelfontplooiing. Haar geloof in zo'n norm zal dan toenemen. Dit zou men vergroting van cognitieve consonantie kunnen noemen. Zowel deze toename van haar geloof in een emancipatoire norm als bovengenoemde afname van haar geloof in de huishoudnorm kan er vervolgens toe leiden dat de vrouw meer uren betaald gaat werken. Dit zal haar geloof in de huishoudnorm verder ondermijnen en haar geloof in een emancipatoire norm verder versterken, wat haar ertoe kan bewegen om nog meer uren betaald te gaan werken, enzovoort. Uiteindelijk zal zo'n zichzelf versterkend proces leiden tot een evenwichtssituatie, waarin de vrouw een bepaald aantal uren betaald werkt en weinig in de huishoudnorm, maar sterk in een emancipatoire norm gelooft.

Dit individuele proces wordt versterkt doordat een aantal van de vriendinnen van de vrouw een soortgelijk individueel proces doormaken. Hun resulterende zwakke geloof in de huishoudnorm en sterke geloof in een emancipatoire norm hebben tot gevolg dat het betaald werken van de vrouw bij deze vriendinnen nauwelijks meer tot verlies aan reputatie als huisvrouw en moeder leidt en juist ten goede komt aan haar reputatie als geëmancipeerde vrouw. Dit vormt een extra motief voor de vrouw, en analoog voor deze vriendinnen, om meer uren betaald te gaan werken. Bovendien wordt dan voor andere vriendinnen die nog thuis zitten, de dreiging van reputatieverlies bij aanvaarding van een baan kleiner, zodat zij eerder hiertoe zullen besluiten. Aldus zetten de vrouwen in een sociale groep elkaar aan tot het nemen van een baan en vervolgens tot het meer uren werken in een baan. Zo'n collectief proces kan zelfs explosief worden en wordt dan een collectieve catastrofe genoemd ('catastrofe' is een term uit de wiskunde en betekent 'omwenteling' zonder pejoratieve bijbetekenis). Uiteindelijk zal een lange termijn collectief evenwicht bereikt worden, waarin bij voorbeeld een meerderheid van de sociale groep banen van een bepaald (maar in het algemeen onderling verschillend) aantal uren heeft, terwijl een minderheid thuisblijft. Collectieve catastrofes binnen sociale groepen kunnen een rol gespeeld hebben (en nog spelen) in de sterke toename van de arbeidsmarktparticipatie van getrouwde vrouwen in veel westerse landen sinds de jaren vijftig en zestig.

Voorts is het zo, dat als de (betaald) werkende vrouwen ouder worden en hun baan niet meer leuk vinden of als hun man meer is gaan verdienen, ze hun baan niet zo gauw zullen opgeven, omdat ze nu sterk geloven in een norm van economische onafhankelijkheid of zelfontplooiing en hun reputatie van geëmancipeerde vrouw liever niet op het spel zetten. Dit betekent dat hun reservatielonen (de minimale uurlonen waarvoor ze willen werken) nu veel lager

zijn dan toen ze nog huisvrouw waren en sterk geloofden in de huishoudnorm. De hieruit volgende afhankelijkheid van het arbeidsaanbodgedrag van vrouwen van hun arbeidsaanbodgedrag in het verleden wordt (individuele en collectieve) hysteresis genoemd en werd tot dusver niet adequaat gemodelleerd in de internationale literatuur⁸.

Empirie en participatievergelijking

De empirische relevantie van de beschreven modellen kan geïllustreerd worden met figuur 1. Een indicatie van de gemiddelde mate van geloof in de huishoudnorm wordt gegeven door het percentage van het antwoord 'bezwaarlijk'. In combinatie met historische beschrijvingen van de periode voor 1965 suggereert figuur 1 dat de huishoudnorm dominant was tot eind jaren zestig (percentage groter dan vijftig), maar na 1965 sterk in betekenis afnam. De gemiddelde mate van geloof in een emancipatoire norm van economische onafhankelijkheid of zelfontplooiing wordt min of meer geïndiceerd door het percentage van het antwoord 'aan te bevelen'. Dit suggereert dat zo'n sociale norm vanaf de tweede helft van de jaren zestig tot ontwikkeling kwam en dat het geloof in de emancipatoire norm(en) aan het begin van de jaren negentig sterker is geworden dan het geloof in de huishoudnorm.

Zoals hierboven aangegeven kunnen beide soorten van normen geïncorporeerd worden in een micro-economisch arbeidsaanbodmodel. Als dan verder een additief-kwadratische specificatie van de nutsfunctie wordt verondersteld, resulteert een arbeidsaanbodcurve van het aantal gewerkte uren als functie van het uurloon die de gebruikelijke terugwaartsbuiende vorm heeft⁹. Echter, nu hangen zowel het precieze verloop van deze curve als het reservatieloon af van de maten van geloof in de huishoudnorm en de emancipatiernorm(en). Daar de participatiegraad gelijk is aan het percentage van de getrouwde vrouwen (beneden 65 jaar) van wie de reservatielonen lager zijn dan de voor hen geldende uurlonen, kan dan, onder vereenvoudigende aannames, een participatievergelijking worden afgeleid. De participatiegraad in deze vergelijking hangt negatief af van de mate van geloof in de huishoudnorm en positief van de maten van geloof in de emancipatiernormen. De vergelijking is nog niet econometrisch geschat, maar omdat zij enigszins lijkt op één van de twee participatievergelijkingen van Romme, kunnen zijn schattingsresultaten als een voorlopige bevestiging van de empirische relevantie van het korte-termijnmodel gezien worden.

Participatiedynamiek

In de context van het lange-termijnmodel worden de sterke erosie van het gemiddelde geloof in de huishoudnorm en de toename van het gemiddelde geloof in emancipatoire normen in de afgelopen drie decennia (zie figuur 1) behandeld als endogene processen. Niet alleen hebben deze normerosie en normopkomst bijgedragen aan de sterke groei van de participatie van getrouwde vrouwen, maar omgekeerd

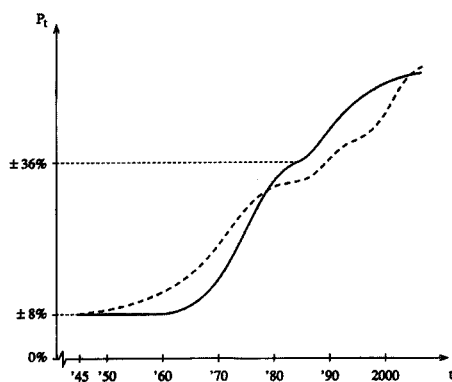
heeft laatstgenoemde groei volgens het model ook de normerosie en normopkomst versterkt. Deze endogene dynamieken van de huishoudnorm en emancipatoire normen kunnen verwerkt worden in de uit het korte-termijnmodel afgeleide participatievergelijking. Hierbij moet rekening worden gehouden met het feit dat huisvrouwen gemiddeld genomen een hoger reservatieloon hebben dan werkende vrouwen. Dit komt doordat zij en veel van hun vriendinnen die ook huisvrouw zijn, sterker dan de werkende vrouw geloven in de huishoudnorm en minder sterk in emancipatiernormen als gevolg van de aanpassing van het normgeloof van huisvrouwen en werkende vrouwen aan hun specifieke arbeidssituatie. De resulterende collectieve hysteresis (zie boven) verklaart de persistentie van een lage participatiegraad van Nederlandse getrouwde vrouwen tot begin jaren zestig als het resultaat van een sterk geloof in de huishoudnorm in combinatie met een zwak geloof in emancipatiernormen. Het sterke geloof in de huishoudnorm vormde een barrière voor toetreding tot de arbeidsmarkt, die tot uiting kwam in hoge reservatielonen en daarmee in een voortdurend lage participatiegraad.

Aan de andere kant, als de participatiegraad in de loop van de jaren zestig toch begint te stijgen als gevolg van (voor het model) exogene factoren zoals een kleiner kindertal, meer deeltijdbanen en een hoger uurloon, krijgen we een heel ander effect van de sociale-normendynamiek te zien. De initiële stijging van de participatiegraad leidt tot erosie van het geloof in de huishoudnorm en een toename van het geloof in de emancipatiernormen, wat tot lagere reservatielonen leidt, waardoor de participatiegraad verder stijgt, waardoor het geloof in de huishoudnorm verder erodeert en het geloof in de emancipatiernormen verder toeneemt, enzovoort. Deze zichzelf versterkende dynamiek geeft een verklaring van het explosieve karakter van de stijging van de participatiegraad vanaf de jaren zestig. De sterk niet-lineaire dynamiek van sociale normen blijkt ertoe te leiden dat de z.g. lange-termijnelasticiteiten van de participatiegraad als functie van het uurloon en andere exogene variabelen lage waarden hebben bij relatief lage waarden van de participatiegraad en veel hogere waarden bij hogere participatiegraden. Dit impliceert dat een verhoging van het uurloon met één procent in de jaren vijftig en daarvoor, toen de participatiegraad laag was, een veel kleiner procentueel effect op de participatiegraad had dan in de jaren zeventig en tachtig met hun hogere participatiegraden. Zoals boven aangegeven is de achterliggende oorzaak hiervan dat de sociale-normendynamiek in de jaren vijftig en daarvoor het traditionele rollenpatroon van man en

8. Een voorbeeld van zo'n inadequate modellering is K.B. Clark en L.H. Summers, Labour force participation: timing and persistence, *Review of Economic Studies*, 1982, blz. 825-844; zie voor afleidingen van dit en volgende resultaten M. Vendrik, *Collective habits and social norms in labour supply*, Universitaire Pers Maastricht, 1993

9. M. Vendrik, op.cit., 1993; C. de Neubourg en M. Vendrik, An extended rationality model of social norms in labour supply, *Journal of Economic Psychology*, maart 1994.

Figuur 2. De lange-termijn ontwikkeling van de participatiegraad van Nederlandse getrouwde vrouwen na de tweede wereldoorlog, als een culturele golf (aaneengesloten curve) rond een opwaartse 'economische' vraagtrend (gestippelde curve)

vrouw bevestigde, terwijl zij in de jaren zeventig en tachtig de in de jaren zestig ingezette verandering van het rollenpatroon juist versterkte. Op een meer overtuigende wijze dan de gebruikelijke statische modellen, lijkt dit een verklaring te bieden van de opmerkelijk lage en stabiele participatiegraad van Nederlandse getrouwde vrouwen vóór het begin van de jaren zestig en de sterke toename van deze participatiegraad daarna¹⁰.

Hierbij dient wel aangetekend te worden, dat bovengenoemde exogene factoren zoals een kleiner kindertal, meer deeltijdbanen en een hoger uurloon een cruciale rol in het model spelen bij het op gang brengen van de participatiestijging. Aan de andere kant kan hierbij ook een belangrijke rol gespeeld zijn door een endogeen proces van voorkeursverandering in het kader van de 'culturele revolutie' van de jaren zestig. Huisvrouwen kregen er genoeg van om thuis te zitten en hun dochters wilden geen huisvrouw meer worden. Ik noem een dergelijk proces van voorkeursverandering collectieve verzadiging. Het kan geassocieerd worden met het principe van Maslow dat bevrediging van bepaalde (lagere) behoeften leidt tot activering van andere (hogere) behoeften¹². De ontwikkeling van de participatiegraad van Nederlandse getrouwde vrouwen na de tweede wereldoorlog kan dan hypothetisch en op gestyleerde wijze worden opgevat als het resultaat van een culturele golf rond een opwaartse trend in een latente vraag door werkgevers naar participatie van vrouwen (zie figuur 2). De latente vraag is de vraag die door werkgevers uitgeoefend zou worden als zij niet beïnvloed zouden worden door de huishoudnorm of emancipatienormen. De culturele golf wordt veroorzaakt door een combinatie van sociale-normendynamiek op een middenlange termijn en collectieve verzadiging en andere factoren op een zeer lange termijn. Daar de twee mechanismen geassocieerd kunnen worden met concepties van respectievelijk Marx en Maslow, wordt de culturele golf betiteld als de Marx-Maslow-golf (of M&M-golf)¹³. Tussen 1945 en begin jaren zestig hield deze de participatiegraad ver beneden de vraagtrend als gevolg van een sterk geloof in de huishoudnorm. Dit leidde tot een toenemend tekort aan vrouwelijke arbeidskrachten, wat in combinatie met collectieve verzadiging en andere factoren een stijging van de participatiegraad op gang bracht. Door de boven beschreven sociale-normendynamiek werd deze participatiestijging versterkt en steeg de participatie in de loop van de zeventiger ja-

ren zelfs uit boven de vraag. Mede hierdoor nam de werkloosheid onder getrouwde vrouwen sterk toe, wat de participatiestijging in de eerste helft van de jaren tachtig afremde. In de tweede helft van de jaren tachtig trok de arbeidsvraag en daardoor de participatiegraad weer sterk aan, maar in de negentiger jaren kunnen zowel de stijgende werkloosheid als processen van collectieve verzadiging de participatiestijging weer afremmen. Bij deze collectieve verzadiging zou men kunnen denken aan een herwaardering van het ouderschap ten koste van betaald werk¹³. Als de economie weer aantrekt, zou dan na 2000 (mede door de vergrijzing) weer een tekort aan vrouwelijke arbeidskrachten kunnen ontstaan.

Slot

In dit artikel hoop ik aannemelijk te hebben gemaakt dat de invloed van sociale normen op het arbeidsaanbodgedrag van getrouwde vrouwen niet onafhankelijk is van andere, economische en demografische, factoren, maar er onlosmakelijk mee verbonden is. Terwijl de vraag naar vrouwelijke arbeidskrachten een belangrijke determinant is van lange-termijntrends in de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen, lijkt de dynamiek van sociale normen enerzijds een belangrijke versterkende invloed uit te oefenen en anderzijds grote afwijkingen van de lange-termijnvraag-trends teweeg te kunnen brengen (zie figuur 2). Dit impliceert dat economen die onderzoek doen naar lange-termijnontwikkelingen van de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen, niet voorbij dienen te gaan aan de invloed van sociologische en psychologische processen. Aan de andere kant valt er nog veel onderzoek te doen naar de sociale-normendynamiek, want uit de gegevens van figuur 1 kan worden afgeleid dat deze dynamiek onvoldoende goed gemodelleerd wordt door het boven beschreven lange-termijnmodel. Als adequatere diffusievergelijkingen voor de sociale normen dynamiek zijn opgesteld, dienen deze vervolgens simultaan met de afgeleide participatievergelijking te worden geschat. Dit kan dan leiden tot een beter inzicht in de lange-termijnontwikkeling van de arbeidsmarktparticipatie van getrouwde vrouwen.

Maarten Vendrik

10. Zie bij voorbeeld J. Hartog en J. Theeuwes, The emergence of the working wife in Holland, *Journal of Labor Economics*, 1985, blz. S235-255; P.W. Mol, J.C. van Ours en J.J.M. Theeuwes, op.cit., 1988, par. 2.4.

11. Zie M. Vendrik, op.cit., 1993, par. 9.11, voor een nadere uitleg.

12. De dynamiek van aanpassing van het normgeloof van huisvrouwen en werkende vrouwen aan hun specifieke arbeidssituatie kan in verband gebracht worden met de stelling van Marx dat de economische situatie waarin een sociale klasse zich bevindt (bij voorbeeld wel of niet participeren op de arbeidsmarkt) bepalend is voor het sociale bewustzijn van die klasse (waarvan normgeloof een aspect is).

13. In de Verenigde Staten is er sprake van een culturele antibeweging in de vorm van groepen zoals 'Mothers home' en 'Mothers first' (zie M. Breedevelde, Meer moeders thuis, *Intermediair*, 1991, blz. 43) en in West-Europa zijn er tekorten die op een verwante culturele reactie duiden.